

Относно съществуването на иглолистен пояс по северните склонове на Шипченска планина в миналото

About existence of coniferous belt on the northern slopes of Shipchenska mountain in the past

Галин Петров, Христина Проданова

ВТУ "Св. св. Кирил и Методий", Исторически факултет, катедра "География",
5003 Велико Търново, ул. "Теодосий Търновски" №2

Galin Petrov, Hristina Prodanova

"St. Cyril and st. Methodius" University of Veliko Tarnovo, Faculty of History, Department of Geography,
5003 Veliko Tarnovo, 2 Teodosiy Turnovski str.

ABSTRACT

Key words:

Shipchenska Mountain, coniferous belt, historical geography of landscapes

The names of geographical objects on a particular area are peculiar store for conservation of historical-geographical information. Typical versatility of the toponymic system gives possibility for usage of different approaches for analysis of it, including spatial analysis. Information for state of natural environments and their changes is coded in the toponymic system. Historical localization of landscapes with coniferous vegetation on the northern slopes of Shipchenska Mountain (Balkan Mountains, Bulgaria) on toponymic basis is presented in the article. Some conclusions about probability for existence of coniferous belt in the past are formulated. The study is an initial attempt to build a link between toponymy and onomastics on the one hand and historical geography of landscapes on the other. The used approach has some weaknesses and could be used successfully in combination with the results of other studies such as paleobotanical, paleoecological, etc.

Увод

Детайлните изследвания и реконструкции на палеогеографската обстановка са едно от най-сигурните и надеждни средства за проследяване естествения ход в еволюцията на ландшафтите. Развитието на ландшафтите е свързано с необратими постъпателни изменения, които довеждат до смяна на ландшафтната структура.

Растителната покривка е един от най-динамично променящите се компоненти на ландшафта. Тя реагира както на външни въздействия, така и на вътрешни за ландшафта процеси и противоречия. Биотата се стреми да се приспособи към абиотичната среда, но в същото време я променя чрез своята жизнена дейност и тя отново трябва да се приспособява към изменените от самата нея условия.

Факторите водещи до промени в растителната покривка на дадена територия могат да бъдат от различен характер – климатични вариации, навлизане на нови инвазивни видове, междувидова борба, масови нападения от вредители, човешката дейност и др. Палеогеографията на отделните растителни видове, съобщества и на различните екологични типове растителност е пряко свързана с развитието на

ландшафтите на територията на нашата страна.

Според Пановска (1993) формирането на иглолистен пояс в планините на територията на днешна Южна България е станало през атлантика, по време на холоценовия климатичен максимум, наречен още климатичен оптимум – преди 5450-4450 г.

Палинологичните данни показват, че по това време в Средна Стара планина са се разполагали смесени широколистни гори, с доминиране първоначално на бряст (*Ulmus*) и липа (*Tilia*), изместени постепенно от дъбовите (*Quercus*). Сравнително широкото разпространение са имали също планинският ясен (*Fraxinus excelsior*), яворът (*Acer*) и лещката (*Corylus*), която на места е образувала и самостоятелни съобщества. Били са разпространени също бук (*Fagus*), бреза (*Betula*) и обикновен габър (*Carpinus betulus*) (Filipovitch, Petrova, 1995).

В Стара планина иглолистен пояс се формира непосредствено след климатичния оптимум, през климатичната епоха суббореал (4450-2450 г. BP). По аналогия със Средна гора, може да се предположи, че широко разпространение в него е имала елата. Смърчът (*Picea abies*) също е бил представен в най-високите части на Стара планина. Той обаче е бил много

по-широко разпространен в Западна Стара планина и на изток участieto му е намалявало. Вероятно отделните петна на разпространение са маркирали източната граница на ареала на този вид в Карпато-Балканската верига (Filipovitch, Petrova, 1995).

Под този пояс широко разпространение са имали иглолистно-габървите гори. Основни дървесни видове в тях са били обикновеният габър (*Carpinus betulus*) и елата (*Abies*), на места с участieto и на бук. Експанзията на обикновения габър води до изтласкване на смесените дъбови гори към пониски хипсометрични нива (Filipovitch et al., 1997, 1998). Така под пояса на иглолистните се формират елово-габър и габър пояс.

След 2450 г. BP, в началото на климатичната епоха субатлантик в нашите планини започва инвазията на бука. В резултат на нея съществувалият в течения на няколко хилядолетия в Стара планина габър пояс се фрагментира, а иглолистният пояс постепенно изчезва. Конкретно за Средна Стара планина тази букова експанзия започва малко преди началото на нашата ера. Разширяването на разпространението на бука е ставало в две направления – първо той е станал доминиращ в габървия и елово-габървия пояс и второ е започнал да измества доминиращата в иглолистния пояс ела. Елата, не изчезва напълно, но разпространението ѝ е значително ограничено в резултат на буковата инвазия (Filipovitch et al., 1995).

Няма единно мнение относно произхода на бука и формирането на неговия ареал. Някои автори го разглеждат като алохтонен инвазивен вид, докато други смятат, че буквите гори в Средна Стара планина са първобитни и девствени.

Стефанов (1951) свързва буковата инвазия с „климатическа промяна, означена ... като процес на постепенно и прогресивно континентализиране”. В противовес на това е мнението на Петров и др. (1968), че експанзията на бука е била поощрена от овлажняване и захладяване на климата и първоначално е засегнала габъра и другите широколистни, тъй като е свързана най-вероятно с понижаване на долната граница на бука.

Мненията не са единни както за времето на деградация и изчезване на иглолистния пояс по северните склонове на Стара планина, така и за ролята на човека в този процес.

Чернявски и др. (1952), изследвайки пасищата в Средна Стара планина и подкрепяйки проучванията си с поленови анализи, утвърждават, че горната граница на гората се е снижила и е обедняла на иглолистни видове изцяло поради антропогенна намеса.

Стефанов смята, че дори в началото на историческия период господстващата растителност в нашите планини е била иглолистната и че разкъсването на иглолистния пояс е резултат преди всичко от човешко вмешателство започнало „може би най-много от преди 300 години”. (Стефанов, 1946) Той обобщава все пак, че заместването на иглолистните с широколистни представлява естествен процес, само силно ускорен поради човешкия фактор (Стефанов, 1951).

Противоположно е мнението на Петров и Филипова (1974), които на основата на спорово-поленови анализи от Средна Стара планина (Златишко-Тетевенска планина) стигат до извода, че дори някога да е съществувал добре развит пояс на иглолистни гори, то това не е било в историческо време, а значително по-рано и причините за деградацията му не са свързани с човешко въздействие.

Все пак, в началото на XX век Йорданов (1924) описва иглолистна ивица в Западна Стара планина с ширина от 50 до

200 m и в много редки случаи повече разположена на 1600-1700 m н.в. Явно тя е остатък от много по-широк и добре изразен иглолистен пояс.

Бил ли е формиран такъв пояс и по северните склонове на Шипченска планина до преди 200-300 години, когато е настъпила неговата фрагментация и заличаване или евентуалното негово съществуване трябва да се измести далеч назад във времето?

Възможно е указания в тази насока да ни дадат топонимите в тази част от територията на страната.

Методи на изследване

Топонимията може да прибави ценна информация при палеогеографските реконструкции. Названията на отделни местности, селища, реки и други географски обекти могат да бъдат източник за разшифроване на протеклите в ландшафтните промени. Наименованията на географските обекти върху дадена територия са своеобразно депо за съхраняване на историко-географска информация. Характерната многоаспектност на топоса предоставя възможност за използването на различни подходи при анализирането му, включително и за пространствен анализ. В топонимичната система е закодирана информацията относно състоянието на природната среда в миналото, за нейното изменение и овладяване от човека. Както посочва Бояджиев (2016) понастоящем взаимодействието между топонимията и географията е неоправдано слабо, а то крие потенциал от гледна точка на географските изследвания. Във връзка с това смятаме, че топонимите биха могли да бъдат ценен източник относно промените на растителната покривка и развитието и изменението на ландшафтните, включително и под антропогенно въздействие. В настоящия доклад на топонимична основа е представена историко-географската локализация на ландшафти с иглолистна растителност по северните склонове на Шипченска планина.

Както източник на информация са използвани публикации от Ковачев за местните названия в Севлиево, Габровско и Дряновско (Ковачев, 1961, 1965, 2009), както и фондови материали от Центъра по българска ономастика към Великотърновския университет. За точното локализиране на обектите са използвани топографски карти в М 1:5000. За установяване на съвременното състояние на растителността са използвани лични наблюдения (теренни обхождания през лятото на 2017 г.), данни от Корине Земно покритие и ортофото изображения. В пространствено отношение, освен Шипченска планина са включени и граничните ивици с Калоферска планина на запад и Тревненска планина на изток.

Могат да бъдат посочени няколко аргумента подкрепящи използването на избрания подход.

Първо, теренните изследвания и набирането на информацията са проведени основно в края на 50-те и през 60-те години на XX век, т.е. преди началото на заменянето в широк мащаб на широколистните гори с иглолистни насаждения в Стара планина. Това в значителна степен ни предпазва от опасността да попаднем на новопоявили се топоними, които не носят историко-географска информация.

Второ, както самият Ковачев посочва, голяма част от топонимите свързани с иглолистна растителност се отнасят за местности, в които към момента на събиране на информацията, такава вече не се среща. Ясно е, че съответния топоним е отзвук на някакво отминало вече състояние на ландшафтната среда, в частност на растителната по-

кривка. Топонимите са устойчиви във времето и се запазват дори и промяна на условията, които детерминират техния първоначален смисъл.

Трето, значителна част от топонимите говорят за широко представяне на иглолистна растителност, а не за единични дървета. Такива са имената на реки и долове като Боров дол, Боровица, Тисов улей, Тисов дол, както и названията на местности като Елака (2), Елакът, Елова могила, Еловица, Еловски чукар.

Четвърто, когато става дума за планински територии гъстотата на топонимите (брой топоними на 1 кв. км) е сравнително голяма, поради което те могат да служат като солиден източник на информация, както за състоянието на природната среда в миналото, така и за овладяването и модифицирането ѝ от човека.

Резултати

След анализ на събрания от Ковачев теренен материал бяха изведени 19 названия, които са свързани с разпространението на иглолистна растителност (Табл. 1). Местоположението на съответните географски обекти е представено

върху карта (Фиг. 1).

Изключени са някои нови названия, напр. Борики (ново име на с. Калпазаните, по изкуствени насаждения от бор), както и Борово, квартал на Габрово. По данни на габровския краевед Илия Габровски, Борово (Боровото) възниква като селище през 1885 г. край кръчма-бакалия на Христо Иванов Бора, т.е. името му произлиза от прякора на първия заселник. Предполага се обаче, че то е свързано и с наличието на боровата гора в района (Цонева, 2001). Боровата гора съществува като топоним, тя обаче е на прекалено малка надморска височина (430-500 m), разположен е на границата между Предбалкана и старопланинския склон и не е логично там да се търси фрагмент от евентуално съществуваща в миналото иглолистна ивица.

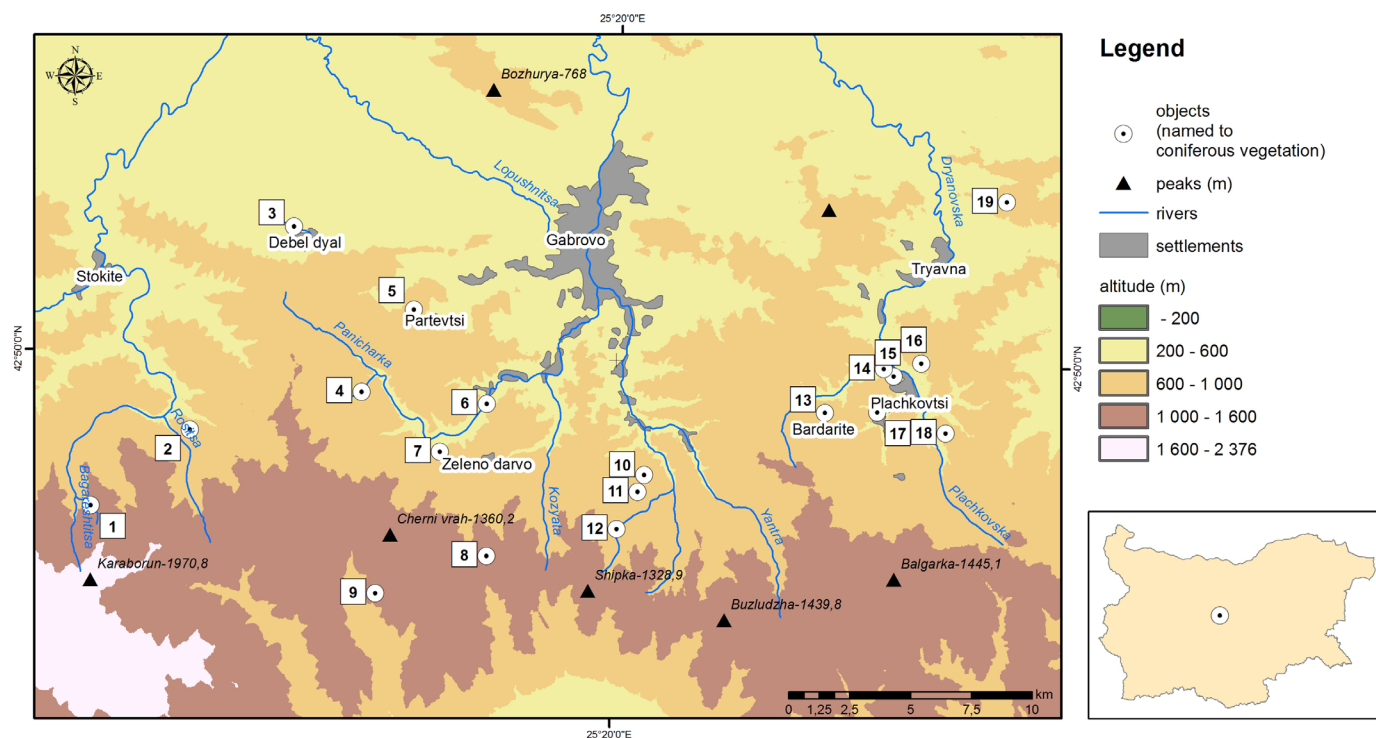
Трябва да се спомене, че Ковачев отбелязва два обекта в интересуващия ни район – Еловия дол и Елов чукар (Ковачев, 1965), за които не посочва конкретно местоположение. Търсенията по топографските карти също не дадоха резултат.

Разбира се, необходимо е да се отбележи, че използваният подход крие някои слабости. Така например, възможно е някои от топонимите да са с по-нов произход, да не носят историко-географска информация, а да са възникнали в резултат на

Таблица 1. Географски обекти, чиито названия са свързани с иглолистна растителност.

Table 1. Geographical objects related to coniferous vegetation.

№	Название	Географски обект (форма на релефа)	Надморска височина (m)	Експозиция	Съвременна растителност
1	Тисов улей	река, десен приток на р. Багаревица	860-1180	С, СЗ	бук
2	Елата	дол с полегати брегове	530-700	С	бук
3	Боров дол	река	420-465	СЗ	дъб, габър, тревно-храстова
4	Боровица	река	550-630	СИ	бук, бор
5	Тисавицата	местност, подножие на склон	660-680	Ю, ЮИ	бук, тревно-храстова
6	Елачовец	местност, склон	530-580	СЗ	габър, храстова
7	Елакът	местност, склон	540-620	С	бор, бук
8	Дълги ели (Дългите ели)	местност, склон	950-1180	СИ (преобладаваща)	бук, бор
9	Тисов дол	река, приток на р. Лешница	750-970	ЮЗ	бук
10	Еловска поляна	местност, склоново стъпало	900-920	С	бук
11	Еловски чукар	върх	995,7	-	бук, габър
12	Еловица	река, приток на р. Сивак	570-890	СИ (преобладаваща)	бук, бор
13	Елата	местност, склон	750-800	И	тревно-храстова, бук
14	Елака	местност, склон	500-580	С	бук
15	Елачки	подножие на склон и речна тераса	475-500	СИ	селскостопански култури, бор, бук
16	Елака	местност, склон	600-650	ЮЗ	бор, бук
17	Бора	възвишение	600-666,7	-	тревно-храстова, бук, габър, бор
18	Блъснатата ела (Блъсната ела)	била заравненост и склон	580-678,3	З	овощни насаждения, тревно-храстова
19	Елова могила	възвишение	670-738,2	-	тревно-храстова, габър

Фигура 1. Географско положение на локализираните обекти.

Figure 1. Location of the objects related to coniferous vegetation.

залесяванията с иглолистни през ХХ век. Ковачев заключава, че топонимите в района произхождат основно от времето на Османското владичество, а названията от късното средновековие (ХІІ - ХІV в.) са съвсем малко (Ковачев, 1965).

Възможно е също отбелязаното от Ковачев название Боровица да е видоизменена форма на Боруцица т.е. да произлиза от Боруи и да препраща към заселници от района на Стара Загора.

Освен това, трябва да се отбележи, че топонимите никога не са равномерно разположени върху дадена територия. Сравнително най-наситени с топоними са околностите на самите селища и броят им намалява при липса на селища или при малка гъстота на селищата.

Въпреки тези уточнения, представените данни дават основание да бъдат изведени някои заключения.

На една сравнително малка територия от около 400 km² наличието на толкова на брой топоними с общ произход не може да има случаен характер. Участието на такъв тип топоними е характерно за всички части от северния макросклон на Шипченска планина. На представената карта се вижда, че съвкупността от обектите наистина оформя ивица по северния макросклон на планината. Почти всички обекти попадат в хипсометричния диапазон от 550-600 до 900-950 m.

Прави впечатление разнообразието от географски обекти – реки, долове, местности, възвишения, върхове. Сравнително разнообразна е и експозицията на обектите. Наистина, преобладават обектите със северна, североизточна и северозападна експозиция, но има и редица изключения. Това говори, че иглолистните явно са били разпространени на големи площи, а не като единични малки петна.

Концентрация на такива топоними се откроява южно от с. Зелено дърво, за района на селата Бойчета и Чарково и около Плачковци. Възможно е тези концентрации да отпа-

зват запазването на по-големи масиви от иглолистни след първоначалното разкъсване на съществуващата иглолистна ивица. Много далеч от останалите обекти остава височината Елова могила и не може да бъде разглеждана като съставна част от евентуално съществуваща в миналото иглолистна ивица.

Названията Тисов улей, Тисавицата и Тисов дол показват, че в миналото много по-широко разпространение е имал тисът (*Taxus baccata*) – един рядък за нашата страна иглолистен вид, който е включен в Червената книга. Сега се среща в ЗМ „Тисово находище“ на територията на Природен парк „Българка“, където е едно от най-големите находища на вида на Балканския полуостров. Там той формира втори дървесен етаж под бука, а в подгеса участва лавровишният (*Prunus laurocerasus*) (Петров и др., 2013). Посочените топоними показват, че и на други места в Шипченска планина в миналото са били формирани подобни комплекси, но инвазивното поведение на бука и човеешката намеса са довели до редуциране на разпространението на този вид.

Заключение

Сравнително големият брой топоними показва, че до преди 200-300 години Шипченска планина е била естествен ареал на иглолистни видове и вероятно те са формирали не много широка, но добре изразена иглолистна ивица. Това идва в подкрепа на становището на Б. Стефанов относно доскорошното (от историческо-географска гледна точка) съществуване на иглолистен пояс и за решаващата роля на човеешкото въздействие за разкъсването на иглолистния пояс в нашите планини. От друга страна представените данни налагат извода, че трябва да се отхвърли мнението на Петров и Филіпова, че дори някога да е съществувал пояс от иглолистни в Средна Стара планина, то това не е било в историческо

време и че човешката намеса няма отношение към неговото изчезване.

Понастоящем е трудно да се прецени доколко някои отделни петна от иглолистни са отзвук от съществуващата в миналото ивица или са резултат от саморазселване на иглолистни от изкуствените насаждения, формирани през 70-те и 80-те години на ХХ в.

Литература

- Бояджиев, В., 2016. Увод в историческата география. София: Парадигма, 175 с.
- Ковачев, Н., 1961. Местните названия в Севлиево. София: Изд. на БАН, 300 с.
- Ковачев, Н., 1965. Местните названия в Габровско. София: Изд. на БАН, 200 с.
- Ковачев, Н., 2009. Местните имена в Дряновско. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 447 с.
- Пановска, Хр., 1993. Палеоекологични изследвания в някои планини в Югозападна България. Автореферат. София, 40 с.
- Петров, Г., Петрова, М., 2013. Ландшафтно-геофизични особености на природен парк „Българка“. Сб. „България, българите и Европа – мит, история, съвремие“. том VI. В. Търново: Унив. изд. „Св. св. Кирил и Методий“, 366-382 с.
- Петров, Сл., Филипова, Л., Дражева, Ц., 1968. Принос към историята на растителната покривка на България по данни от спорово-поленови анализи. I. Поленови спектри от Западна Стара планина. София: Изв. на Ботан. инст. на БАН, 18, 185-215 с.
- Петров, Сл., Филипова, Л., 1974. Принос към историята на растителната покривка на България по данни от спорово-поленови анализи. II. Спорово-поленови спектри от Златишко-Темевенска планина. София: Изв. на Ботан. инст. на БАН, 25, 113-121 с.
- Стефанов, Б., 1946. Екологически основи на горското стопанство в България. Земеделска наука, том I, кн. 1, 95-108 с.
- Стефанов, Б., 1951. За състоянието на нашата лесовъдна наука и критика. София: Изд. на БАН, 51 с.
- Цонева, Д., 2001. Габровските квартали. Родени от пътя, закърмени от реката. Габрово, 32-34 с.
- Чернявски, П., Везев, А., 1952. Към характеристиката на пасищата в планинския пояс на Рибаришкия район. Науч. трудове на ЦНИИ за Горско стопанство, 1, София: Земиздат, 171-234 с.
- Filipovitch, L., Petrova, M., 1995. Palynological data on the distribution of coniferous belt in the Central Stara Planina during the Holocene. *Phytologia Balcanica*, vol. 1, 2, 19-25.
- Filipovitch, L. et al., 1997. Holocene vegetation in Stara Planina (the Balkan Range). I. *Phytologia Balcanica*, vol. 3, 2-3, 15-39.
- Filipovitch, L. et al., 1998. Holocene vegetation in Stara Planina (the Balkan Range). II. Vegetational development and changes in the vertical distribution of forests. *Phytologia Balcanica*, vol. 4, 1-2, 13-25.